10 лютого 1940 року: розлам, що змінив траєкторію українського національно-визвольного руху

Віктор БЕДЬ,
голова Всеукраїнського товариства
борців за незалежність України у ХХ столітті

м. Ужгород,
11 лютого 2026 року

Анотація

У статті здійснено історико-аналітичне осмислення розколу Організації Українських Націоналістів, що остаточно оформився 10 лютого 1940 року в Кракові (Генеральна губернія Третього Рейху) та призвів до формування двох течій — ОУН(б) і ОУН(м). Досліджено передумови розмежування після загибелі Євгена Коновальця, відмінності стратегічних підходів Андрія Мельника і Степана Бандери, вплив міжнародної ситуації 1939–1941 років на внутрішні процеси в організації. Проаналізовано наслідки розколу для українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни та окреслено його значення як історичного уроку для сучасної України в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: Організація Українських Націоналістів, розкол 1940 року, ОУН(б), ОУН(м), Степан Бандера, Андрій Мельник, Євген Коновалець, Акт 30 червня 1941 року, український національно-визвольний рух, державна незалежність.

Abstract

The article provides a historical and analytical examination of the split of the Organization of Ukrainian Nationalists, formally established on February 10, 1940, in Kraków (General Government of the Third Reich), which resulted in the emergence of two factions — OUN-B and OUN-M. It analyzes the preconditions of the division following the assassination of Yevhen Konovalets, the strategic differences between Andriy Melnyk and Stepan Bandera, and the influence of the international situation of 1939–1941 on the internal development of the organization. The study also evaluates the consequences of the split for the Ukrainian national liberation movement during World War II and outlines its relevance as a historical lesson for contemporary Ukraine in the context of the Russian–Ukrainian war.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, 1940 split, OUN-B, OUN-M, Stepan Bandera, Andriy Melnyk, Yevhen Konovalets, Act of June 30, 1941, Ukrainian national liberation movement, state independence.

Вступ

10 лютого 1940 року в Кракові відбулася подія, яка стала однією з найскладніших і найсуперечливіших розвилок в історії українського національно-визвольного руху XX століття. Саме цього дня було створено Революційний Провід Організації Українських Націоналістів [1], що означало фактичне оформлення розколу між прихильниками Степана Бандери (01.01.1909–15.10.1959) та середовищем Андрія Мельника (12.12.1890–01.11.1964) [1;2].

Йшлося не про особистий конфлікт двох лідерів. Йшлося про різне бачення стратегії боротьби за державну незалежність України в умовах стрімкої зміни геополітичної реальності Європи напередодні і на початку Другої світової війни.

Розкол 1940 року став не просто внутрішньоорганізаційним рішенням. Він вплинув на структуру визвольного руху, на методи боротьби, на міжнародні контакти, на подальшу еволюцію підпільної та збройної діяльності українських націоналістів. У певному сенсі це була зміна траєкторії — перехід від відносної

централізованої моделі керівництва до паралельного існування двох центрів політичної волі.

Щоб зрозуміти причини цього розламу, необхідно повернутися до 1938 року — до загибелі Євгена Коновальця (14.06.1891–23.05.1938), події, яка стала точкою втрати внутрішнього балансу в Організації Українських Націоналістів.

Після загибелі Євгена Коновальця: втрата центру рівноваги

Засновник і перший Голова Проводу Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) Євген Коновалець (14.06.1891–23.05.1938) був не лише організатором і провідником, а й стратегічним координатором та моральним арбітром руху. Його авторитет ґрунтувався не тільки на військовому досвіді та участі у визвольних змаганнях 1917–1921 років, а й на здатності об’єднувати різні середовища української еміграції, підпільні структури в Галичині та Волині, молодіжні кадри, які формувалися в умовах польського переслідування.

Євген Коновалець виконував функцію інтегратора. Він стримував крайні позиції, врівноважував радикалізм молодших діячів і обережність старшого покоління, підтримував міжнародні контакти, водночас не допускаючи розпорошення організації. Його стратегія передбачала довготривалу підготовку кадрів, формування дисциплінованої структури та очікування сприятливої міжнародної кон’юнктури для реалізації державницького проєкту.

23 травня 1938 року в Роттердамі Євген Коновалець був убитий агентом НКВС Павлом Судоплатовим [3]. Ця операція радянських спецслужб була цілеспрямованим ударом по керівному центру українського націоналістичного руху. Москва чітко усвідомлювала: ліквідація лідера може спричинити дестабілізацію всієї структури.

Так і сталося.

Після загибелі Євгена Коновальця ОУН формально зберегла організаційну цілісність, але фактично втратила об’єднувальний авторитет, який забезпечував внутрішній баланс. Зникла фігура, чия позиція була остаточною і безапеляційною в конфліктних питаннях. Виникла ситуація, коли кожне стратегічне рішення потребувало нового узгодження, а внутрішні розбіжності перестали стримуватися особистим впливом провідника.

Питання лідерства швидко вийшло за межі кадрового призначення. Воно перетворилося на питання стратегічного напряму:

- чи має ОУН діяти як централізована політична структура еміграційного типу з довгостроковою програмою;
- чи необхідно переходити до активних, революційних кроків, використовуючи воєнну нестабільність Європи;
- якою має бути тактика щодо нацистської Німеччини та Радянського Союзу;
- чи допустимий тактичний маневр у відносинах із тоталітарними режимами.

Без Євгена Коновальця ці питання вже не мали єдиного координатора. Вони почали формувати різні стратегічні бачення майбутнього руху. Саме в цьому полягає головний наслідок 1938 року: не просто зміна особи на чолі організації, а зміна механізму прийняття рішень.

В умовах наближення Другої світової війни це означало перехід від персоналізованої моделі керівництва до конкурентної моделі стратегічних центрів впливу. Саме ця трансформація заклала підґрунтя для розколу 1940 року.

Конфлікт поколінь і методів

Після 1938 року в ОУН поступово, але виразно окреслилися дві стратегічні лінії розвитку [1;5]. Вони не були взаємовиключними за кінцевою метою — обидві прагнули відновлення Української держави, — однак суттєво різнилися у баченні шляхів її досягнення.

1. Еміграційно-політична лінія (середовище Андрія Мельника)

Андрій Мельник (12.12.1890–01.11.1964), якого у 1939 році було обрано Головою Проводу Організації Українських Націоналістів, представляв старше покоління діячів українських визвольних змагань 1917–1921 років. Його підхід спирався на кілька ключових принципів:

- Централізована дисциплінована структура з жорсткою ієрархією та беззаперечним підпорядкуванням Проводу.
- Пріоритет зовнішньополітичного чинника: розрахунок на те, що українське питання може бути вирішене внаслідок міжнародного конфлікту великих держав.
- Поступова підготовка державницького кадру, а не стихійна революційна активізація.

- Тактичні контакти з Німеччиною, але без передчасних односторонніх декларацій, які могли б викликати репресії до настання сприятливого моменту.

Мельниківське середовище вважало, що ОУН повинна діяти як відповідальний політичний суб'єкт, здатний у потрібний момент виступити організованою силою для відновлення державності, але не провокувати передчасного знищення структури.

2. Революційно-активістська лінія (середовище Степана Бандери)

Молодше покоління діячів — Степан Бандера (01.01.1909–15.10.1959), Ярослав Стецько (19.01.1912–05.07.1986), Роман Шухевич (30.06.1907–05.03.1950) та інші — формувалося в іншому досвіді. Це було покоління, яке:

- пройшло польські політичні процеси 1935–1936 років,
- зазнало тривалого ув'язнення,
- жило в умовах системного переслідування українського руху.

Для них стратегія тривалого очікування здавалася ризикованою. Вони виходили з того, що:

- світова війна створює унікальне історичне вікно можливостей;
- у момент зіткнення тоталітарних імперій необхідно негайно заявити про українську державність;
- активна ініціатива здатна мобілізувати народ швидше, ніж обережна дипломатія;
- революційна дія може випередити міжнародні домовленості великих держав.

Їхній підхід не був авантюризмом у прямому сенсі, а радше іншим розумінням темпу історії: якщо не діяти швидко — рішення ухвалять без українців.

У чому полягала принципова різниця?

Важливо чітко розмежувати, щоб уникнути логічних спрощень:

- Мельниківська лінія орієнтувалася на контрольований, дисциплінований розвиток організації та дипломатичне використання війни.
- Бандерівська лінія орієнтувалася на ініціативне політичне проголошення державності в момент воєнного зламу, навіть якщо міжнародні обставини ще не гарантували підтримки.

Отже, це було зіткнення не «обережності і радикалізму» у спрощеному розумінні, а різних оцінок часу:

- чекати сприятливого моменту — чи створювати його власною дією;
- зберігати структуру — чи ризикнути нею заради історичного прориву.

Геополітичний контекст 1939–1940 років

Вересень 1939 року докорінно змінив ситуацію:

- Польща була розділена між Третім Рейхом і СРСР відповідно до пакту Молотова–Ріббентропа.
- Західна Україна опинилася під радянською окупацією.
- Почалися масові арешти, депортації, ліквідація українських партій, громадських і культурних інституцій.
- Частина активістів ОУН була заарештована або змушена перейти в глибоке підпілля.

У цьому контексті молодше покоління вважало, що СРСР і Німеччина неминуче вступлять у конфлікт, а отже, потрібно бути готовими до негайного проголошення державності на звільнених територіях.

Старше покоління вбачало ризик у передчасних кроках, які могли призвести до фізичного знищення організації ще до того, як міжнародна ситуація стане зрозумілою.

Таким чином, внутрішній конфлікт був не боротьбою за амбіції, а різним прогнозом розвитку Другої світової війни та місця в ній українського чинника.

Краків 1940 року (Генеральна губернія — адміністративна одиниця Третього Рейху на окупованих польських землях): формалізація розколу ОУН

Після поразки Польщі у вересні 1939 року Краків опинився в межах так званої Генеральної губернії — адміністративного утворення, створеного нацистською Німеччиною на окупованих польських землях. Саме тут у той час перебували значні групи українських політичних емігрантів і діячів ОУН.

10 лютого 1940 року в Кракові відбулося засідання, на якому прихильники Степана Бандери [1] проголосили створення Революційного Проводу ОУН. Головою було обрано Степана Бандеру (01.01.1909–15.10.1959). До складу

керівного ядра увійшли Ярослав Стецько (19.01.1912–05.07.1986), Роман Шухевич (30.06.1907–05.03.1950) та інші діячі молодшого покоління.

Це означало фактичне існування двох керівних центрів:

- Провід Українських Націоналістів на чолі з Андрієм Мельником (так звана ОУН(м)), який формально продовжував традицію єдиного централізованого керівництва організації. Основні осередки цього керівництва перебували в еміграційному середовищі (зокрема у Кракові та інших містах під німецьким контролем), з акцентом на міжнародні контакти та політичне позиціонування.
- Революційний Провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою (ОУН(б)), який заявив про право на самостійне стратегічне рішення і перехід до активної фази підготовки державницького акту в умовах війни.

Різниця між ними полягала не лише в персональному складі, а й у підходах до темпу і форми дії. Якщо мельниківський Провід прагнув зберігати організаційну монолітність і чекати міжнародного зламу, то бандерівський центр орієнтувався на ініціативне формування факту державності.

Програмне оформлення 1941 року

У квітні 1941 року бандерівське крило завершило внутрішнє організаційне оформлення. Було затверджено програмні засади, сформовано чітку структуру підпорядкування, визначено механізм підготовки до дій у разі початку німецько-радянської війни. Ключовим елементом стратегії став план:

- швидкого просування похідних груп ОУН на схід України;
- формування місцевих адміністрацій;
- проголошення державності на звільнених від радянської влади територіях.

Це була стратегія випереджальної політичної ініціативи.

30 червня 1941 року: Акт відновлення Української Держави

22 червня 1941 року Німеччина напала на Союз РСР. Уже 30 червня 1941 року у Львові, в будинку товариства «Просвіта», представники ОУН(б) проголосили Акт відновлення Української Держави [4]. Текст було оголошено від імені Організації Українських Націоналістів, а Ярослав Стецько був проголошений Головою Українського Державного Правління.

Акт виходив із припущення, що в умовах розгрому радянської влади Німеччина може допустити існування союзної української держави. Проте нацистська політика передбачала колоніальний режим управління окупованими територіями, а не підтримку незалежних національних держав.

Реакція Третього Рейху була швидкою. У липні 1941 року Ярослава Стецька було заарештовано. Степан Бандера також був затриманий після відмови відкликати проголошення Акту. З вересня 1941 року вони утримувалися в концтаборі Заксенгаузен (Sachsenhausen) [2] поблизу Берліна, у спеціальному блоці для «почесних в'язнів».

Це продемонструвало принципову несумісність українського державницького проєкту з нацистською окупаційною моделлю.

Геополітична ілюзія і реальність

Спроба використати геополітичну конфігурацію Другої світової війни виявилася історично сміливою, але надзвичайно ризикованою. Розрахунок на можливість тактичного співіснування з Німеччиною не врахував імперського характеру нацистської політики, яка розглядала українські землі як ресурсну колонію.

У результаті:

- керівництво ОУН(б) було репресоване;
- частина структури змушена була перейти в підпілля;
- ілюзії щодо можливості прискореного легального державного оформлення зруйнувалися.

Проте сам факт проголошення Акту 30 червня 1941 року став важливою політичною декларацією, яка засвідчила: український рух не обмежувався тактичними маневрами, а прагнув відновлення незалежності Держави України.

Саме тут остаточно виявилася різниця між двома підходами 1940 року — очікуванням (ОУН(м)) і випереджальною дією (ОУН(б)).

Наслідки розколу (1940–середина 1940-х років і далі)

Розкол, що остаточно оформився у лютому 1940 року, мав безпосередні наслідки вже в період 1940–1943 років [5], а його відгомін відчувався в українському визвольному русі й у повоєнні десятиліття.

Насамперед у 1940–1941 роках він ослабив координацію дій організаційних структур. Паралельне існування двох центрів керівництва — Проводу ОУН на чолі з Андрієм Мельником і Революційного Проводу ОУН під керівництвом Степана Бандери — призвело до:

- дублювання управлінських рішень,
- конкуренції за кадри та вплив у підпіллі,
- інформаційної недовіри між осередками,
- різних тактичних рішень у взаєминах із німецькою адміністрацією.

Особливо гостро ці наслідки проявилися у 1941–1942 роках, після початку німецько-радянської війни. На території України, яка опинилася під нацистською окупацією, обидві течії намагалися створювати власні мережі впливу, адміністративні осередки, формувати структури безпеки та самооборони.

У 1942–1943 роках, у процесі формування Української Повстанської Армії (УПА), провідну роль перебрали представники ОУН(б). Водночас частина мельниківського середовища або інтегрувалася в ширші визвольні структури, або діяла окремо. У цей період між двома середовищами мали місце конфлікти, які в окремих випадках набували трагічного характеру. Це стало одним із найболісніших аспектів розколу.

Розкол 1940 року позначився і на етапі інституційного оформлення збройного спротиву. Під час розбудови повстанських структур у 1942–1943 роках процес консолідації відбувався вже не в межах єдиної політичної організації, а в умовах попереднього ідеологічного та кадрового розмежування. Це зумовило нерівномірність участі різних середовищ у формуванні командного складу, системи підпорядкування та політичного представництва визвольного руху на міжнародному рівні.

Разом із тим слід чітко наголосити: обидві течії діяли в умовах подвійної окупації — нацистської (1941–1944) та радянської (з 1939 року на західноукраїнських землях, а з 1944 року повторно на всій території України). Обидві зазнали репресій:

- з боку нацистської влади — арешти, страти, концтабори;
- з боку комуністично-радянських органів НКВС–МДБ — масові ліквідації, депортації, багаторічні табори.

Після 1944 року, коли комуністично-радянська влада Союзу РСР знову встановила контроль над більшістю українських земель, боротьба підпілля тривала до початку 1950-х років. У цей період розкол уже не мав такого визначального значення для збройної боротьби, однак його політичний відгомін залишався в еміграційному середовищі.

У повоєнний період розмежування між двома течіями збереглося в еміграційному середовищі та вплинуло на формування окремих політичних центрів за кордоном. Це позначилося на характері публічної риторики, інтерпретації подій визвольної боротьби та способах представлення українського питання у міжнародному просторі. Хоча стратегічна мета залишалася спільною, відсутність єдиного представницького формату ускладнювала вироблення консолідованої позиції в умовах «холодної війни».

Довготривалий історичний вимір

У повоєнній українській політичній еміграції розмежування між ОУН(б) та ОУН(м) зберігалося десятиліттями. Воно впливало на:

- структуру українських громадських організацій,
- інформаційну політику,
- формування історичної пам’яті,
- внутрішні дискусії щодо методів визвольної боротьби.

Водночас історична об’єктивність вимагає визнати: розкол не був зрадою ідеї державності. Він був наслідком різного бачення стратегії в надзвичайно складний історичний момент.

І ОУН(м), і ОУН(б) виходили з переконання, що служать Україні та борються за її незалежність. Різними були оцінки темпу історії, допустимих ризиків і тактичних кроків. Спільною залишалася мета — відновлення незалежності Української Держави.

Історична складність

Історія українського національно-визвольного руху в 1940-х роках не є чорно-білою. Вона розгорталася в умовах зіткнення з двома тоталітарними імперіями — нацистською Третього Рейху та комуністично-радянською Союзу РСР. У цьому контексті будь-яке рішення було пов’язане з ризиком, обмеженим вибором і невизначеністю міжнародного розвитку.

Розкол 1940 року був болісним. Він ускладнив боротьбу. Але водночас він став проявом внутрішньої напруги визвольного руху, який шукав оптимальну модель дії в умовах Другої світової війни.

Саме тому оцінювати цю подію потрібно не з позиції сучасних політичних симпатій, а з урахуванням історичного контексту, відповідальності покоління та реалій того часу.

Урок для сучасності

Сучасна Україна з 2014 року веде військову боротьбу за своє існування як незалежної держави. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році лише підтвердило: питання української державності для імперської Москви залишається неприйнятним.

У цьому контексті досвід 1940 року набуває не історичної, а актуальної ваги.

Розкол Організації Українських Націоналістів, що остаточно оформився у 1940 році й мав наслідки впродовж 1940–1950-х років, демонструє: внутрішнє стратегічне непорозуміння у період національної боротьби неминуче зменшує потенціал спільної дії нації. Паралельні центри впливу, конкуренція за легітимність, боротьба за першість — усе це відволікає сили від головного напрямку протистояння зовнішньому ворогу.

Водночас історія вчить і іншого: розбіжність думок сама по собі не є загрозою. Загрозою стає нездатність підпорядкувати різні позиції спільній державницькій меті.

Єдність — це не відсутність дискусії.

Єдність — це здатність завершувати дискусію спільним рішенням.

Єдність — це відповідальність перед нацією і державою, яка стоїть вище за особисті амбіції, політичні симпатії, групові інтереси чи емоційні оцінки.

10 лютого 1940 року — це не лише дата внутрішнього розколу українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни (1940–середина 1940-х років). Це символ складного національного вибору в умовах глобального протистояння чужинських імперій.

Ця дата нагадує:

- державність здобувається не тільки жертовністю;
- незалежність забезпечується досягненням національної єдності;

- збереження державності потребує стратегічної мудрості та відповідальності.

Для сучасної України головний урок полягає в тому, що внутрішня консолідація нації в період російсько-української війни є питанням національної безпеки. Історичні розбіжності можуть бути предметом наукової чи політичної дискусії, але в реальному часі боротьби за збереження незалежності держави національна єдність стає складовою оборони держави.

Саме тому 10 лютого 1940 року — це не лише болісна сторінка історії.

Це нагадування про ціну роз'єднаності та цінність державницької зрілості нації у відповідальний історичний момент.

Джерела

1. Organisation of Ukrainian Nationalists // Encyclopaedia of Ukraine. Ця англомовна енциклопедична стаття містить підтвердження факту розколу ОУН у 1940 році на течії ОУН(Б) та ОУН(М), зазначення розбіжностей між ними та короткі історичні відомості про діяльність у період Другої світової війни.
   URL: https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CO%5CR%5COrganizationofUkrainianNationalists.htm (дата доступу: 11.02.2026).
2. Organisation of Ukrainian Nationalists // Britannica – Encyclopaedia Britannica. Стаття британської енциклопедії підтверджує, що після вбивства Коновальця ОУН розкололася між прихильниками Мельника і прихильниками Бандери, і описує характер цієї суперечки.
   URL: https://www.britannica.com/topic/Organization-of-Ukrainian-Nationalists (дата доступу: 11.02.2026).
3. Organisation of Ukrainian Nationalists (рус./укр.) // Wikipedia (англійська, українська версії). Обидва матеріали коротко й структуровано описують розкол ОУН між течіями Бандери та Мельника, з датою 1940 року та ключовими відомостями про причини й наслідки.
   URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Organisation_of_Ukrainian_Nationalists (дата доступу: 11.02.2026).
   URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Організація_українських_націоналістів (дата доступу: 11.02.2026).
4. Radio Free Europe / Radio Liberty — Розкол ОУН 1940 року // Радіо Свобода (Radio Svoboda). Стаття дослідника Івана Патриляка описує

причини, перебіг і наслідки розколу ОУН у 1940 році.
URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30798456.html
(дата доступу: 11.02.2026).

5. Organisation split in 1940–41 // Ukrainians in the UK. Матеріал англійською мовою підтверджує, що в 1940–1941 роках ОУН розділилася на дві гілки — бандерівців (OUN-B) і мельниківців (OUN-M).
URL: https://www.ukrainiansintheuk.info/eng/03/oun29-e.htm
(дата доступу: 11.02.2026).